G. 245.
É.
92534

ÉSZ ÉS SZÓ.

SZABAD SZAKSZERVEZETEK SZEGEDI SZAKMAKÖZI LIGÁJÁNAK KÖNYVTÁRA

IRTA

SZABÓ MIHÁLY

A DUGONICS-TÁRSASÁG R. TAGJA.

SZEGEDI IPAROS IFJUSÁG KÖZMŰVELŐDÉSI EGYLETE

SZEGED,

VÁRNAY L. KÖNYVNYOMDÁJA

1893.

92534

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000813169

Az ész.

Ha ama népies szólamoknak, melyekben az *ész* játsza a főszerepet, jelentéseit egybevetjük, először is azon eredményre juthatunk, hogy az ős szóalkotók az *ész* által oly testi szervet fejeztek ki, mely az ember bel- és külső szerveihez *hasonlóképp* működik. Igazolják ezt a következő népies szólamok: Nem fér az eszembe; felérhetnéd már egyszer eszeddel; kiment az eszéből; jól eszedben tartsd; hol jár az eszed?; elment az eszed?; majd eszedbe jutok még; megjöhetne már egyszer az eszed; gyerek ész; érett ész; többet *ésszel* mint *erővel;* verd ki az eszedből . . . Eme népies szólamokból nem az tünik-e ki, hogy az *ész, esze* alatt hajdanta az embernek oly szervét értették, mely miként az ember *lába*, jár, jő, megy, vagy miként *keze, szája,* valamihez elér, felér, eljut, vagy azokba befér, bejut, pl. a tápanyag a kézbe, szájba? Ám akkor az ész alatt értett testi szerv tevékenységére nézve az ember kül és bel mozgásszerveihez hasonló, kiválólag pedig azon belszervhez, mely *eszik*, s ezért eme tevékenységnek nevét (esz) is viseli. És mivel e szervek nevei helyett népiesen *ember* név használatos a beszédben, pl. az

ember elér, felér, megy, jő, jut, belefér, kimegy belőle valami; tehát az *ész* tevékenységeire nézve az emberhez is hasonló. Ám a régibb bölcselet szerint az ember kicsinyben olyan, mint az egész kültermészet, vagy görög szólásmód szerint: *kis világ a nagy világban*; e felfogás szerint az ész alatt hajdanta értett szerv is hasonló kicsinyben amint az emberhez, ugy a nagyvilághoz is. Ha e régi természetbölcseleti tételt alapigazságnak bizonyithatjuk be, akkor amint a nagyvilágban észlelhető tevékenységek czélját megvilágitottuk, az ész tevékenységének czélja is kiderülend, s ebből az általa hajdanta elnevezett testi szerv is megismerhető leend.

*

Kezdjük az imént idézett természetbölcseleti tétel igazságát a mai emberi tudás alapján eme kérdés megoldásával bebizonyitani: *miért hasonló az ember kicsinyben a nagyvilághoz?* Erre a természettan alapján a következőkben adhatjuk meg a kielégitő választ: Azért hasonlók az ember és a nagyvilág egymáshoz, mert mind alkotó anyagaik, mind ezeknek tevékenységei hasonlók egymáshoz. Ugyanis amint az ember testtömege kétféle anyagból, t. i. a test burokját képező rostos, puha szövetből és kőkemény csontanyagból, továbbá az agyvelőből áll, aként a nagyvilágban is hasonló anyagok láthatók, t. i. az emberi test burokjához hasonló anyagu és tevékenységü, folyton mozgó *bolygó*, forgó égi testek, melyek egyike a mi *földünk* és a szintén folyton mozgó, de égő, világitó égi testek, melyek egyike a nap. Továbbá amint az imént érintett

égi testek egyike — a föld — három anyagfajból áll, t. i. a lég-, viz-, és tömör anyagból, azonképen az emberi test burokját is három ily faju anyag képezi, t. i. a tüdőben folyton megujuló lég, az erekben folyton megujuló vérfolyadék s a hus- és csontféle tömör anyag. És amint a test burokjában szerte ágazó vér- és nyálka erek s az agyvelő nyulványát képező s az ezekhez hasonló idegszálak a test burokja s az agyvelő közt természetes összekötő kapcsot, valóságos anyag- és rezgéserélyt közvetitő utat, hidat képeznek, ugyanoly természetes összekötő kapcsot, közlekedési hidat képvisel a föld és nap közt levő és mindkettőt teljesen beburkoló világanyag — az *ether* (leb).

Ezekben kitüntetvén az embert és a nagyvilágot alkotó anyagok közt észlelhető hasonlóságot, áttérhetünk az emberben és a nagyvilágban észlelhető *folytonos mozgalmak*, *tevékenységek* s az ezeket végbezivő anyagi eszközök hasonlóságának kimutatásához.

Amint a föld legkülső burokja — a lég — az általa beburkolt viz- és földből kiváló párákat és gőzöket az *átömlés törvénye alapján*, mint legritkább anyag magába fogadni és *helyéről a közelében levő* ritkább légrétegbe magával hordozni kénytelen, aként az ember testtörzsében izomburokkal körülvett tüdő az ő kinyulványaiba, az orr- és szájtérbe természetes kitágulása és összehuzódása — szóval mozgása által a léget és vizet befogadni és egy helyről a másikra hordani, szállitani kénytelen.

Továbbá amint a földet burkoló légnél még ritkább ether, mint a föld és nap közös burokja, a

folyvást égő nap izzó parányainak rezgését a tehetetlenség törvénye szerint befogadni s a földi testek burokjaival közölni kénytelen; aként kénytelenek ezen testek a hő- és fényalaku rezgéseket befogadni s a köztük levő más testekkel is közölni. És mivel a földi testek közé tartozik az ember is, tehát a napnak hő- és fényalakban a földre jutott rezgéseit természeti törvény alapján ez is kénytelen befogadni s a benne és körülötte levő testekkel is közölni. Miként történik az emberi testbe a hő- és fényalaku rezgés befogadása, eddig az élettan nem vala képes megfejteni, de azt elismeri, hogy e rezgéserélyeket a *hő- és fényérzékek* fogják fel.

Ezt elismerve, azonban ha az érintett hő- és fényérzékek anyagait összehasonlitjuk a hő és fény közvetitő közegével — az etherrel, arról győződhetünk meg, hogy amint az ether mint *alaktalan anyag* a tehetetlenség törvénye szerint kénytelen a nap hő- és fényalaku rezgéseit befogadni és a föld anyagfajaival közölni, aként kénytelenek az érző idegszálakban levő csepfolyós és tömör idegállományok, mint alaktalan anyagok, a hozzájuk *érő* erélyeket befogadni és az érzékközpontba tovább szállitani. Ezekben tehát *természeti törvény alapján* megfejtettük, *miként* kénytelenek az érző idegek közül a *hő- és fényérzékek* az őket érintő rezgéseket befogadni és az érzékközpontba szállitani és pedig szállitó anyagaiknak a természetben szintén hő- és fényszáliitó közegekként szereplő anyaghoz való hasonlóságánál fogva. Ám ezekből már az is kiderül, hogy az élő és élettelen testekben uralgó

mozgásokat egy közös törvény uralja, mely mivel az *egész természetben* észlelt mozgalmaknál azonos, tehát jogosan nevezhető általános természeti törvénynek. És mivel *erő* alatt csak az égő nap burokját képező izzó anyagparányok *rezgése* — vagyis helyi mozgása érthető, de amely rezgést, mozgást a környező alaktalan ether, mint mindenhová érő anyag befogadni és tovaszállitani s a nálánál sürübb anyagokkal közölni kénytelen; ily módon kénytelen a föld légburokja is a nap hő- és fényerélyének befogadó és tovaszállitó közegeként szerepelni a földön. És mivel mindeme mozgalmak egy forrásból, a nap izzó burokja mozgásából erednek, amint az erők eme forrása *egyetlen*, ugy az ezen egyetlen forrásból eredő s különféle alakban nyilvánuló erő — a rezgő mozgás — is egyetlen. Ez a természettan által ujabban hirdetett *erők egységének* magyarázata.

Ezen szükségesnek mutatkozott kitérés után térjünk vissza az emberi testet s a nagyvilágot uraló mozgalmi tevékenységek közti hasonlóság további megvilágitásához. Amint a nap hő- és fényalaku rezgései a földben és rajta élő szerves lényekben — *a növényekben* — a csirázást, fejlődést és szaporodást eszközlik, aként a tüdőben folyton élegülő vagyis égő vértömeget alkotó vértömecsek hőerélye az egész emberi testet s a belőle alakuló testszerveket megmelegiti, anyaga által fejlődésre s végre szaporodásra készti. És mivel az agyvelőt az ily égő vértekercsek tömege burkolja erek alakjában; tehát ez az agyvelőben rejlő sejteket is fejlődni, önálló szervekké alakulni, s a külvilág testeiből befogadott rezgés-erélyek által azoknak

megfelelő alakjaivá — képeivé szaporodni segiti. Ezen agysejtekből alakult képek, alakok azok, melyeket a görög bölcsek *phantasma*, a latin tudósok *idea*, *imago*, a régibb magyar tudósok *lelki képek*, ma egyszerüen *képzet* szavakkal jelölnek. Mivel pedig az érzékszervek egyike *a halló ideg* a külső ható ok által rezgésbe hozott testek rezgését a lég mint érintő közeg által fogja fel és vezeti a központi idegducz sejtjébe s innen az agykéreg sejtjeibe, az ilyen testrezgések is szükségkép állandó alakokká, képekké fejlődnek az agyvelő kéreg sejtjeiben, ezek tehát a rezgő anyag rezgésének, nem pedig magának a rezgő anyagnak képei. Ezen alapul az agyvelő sejtjeiből fejlődött képeknek — alakoknak kétfélesége. És mivel a testek rezgéseit a tudomány *hangoknak* nevezi; tehát az agyvelőben létrejövő képek közül azokat, melyek a testek rezgéseit ábrázolják, benső hangképeknek nevezi a tudomány. És mivel a hangokból alakult csoportokat magyarul *szóknak* nevezzük, e szerint megkülönböztethetünk benső *hang- és szóképeket.*

A mondottakból azonban az is kitünik, hogy amint a nap rezgése által a földön létrejövő tevékenységnek *végczélja* a növényi élet fejlesztése és szaporitása, hasonlókép az emberben észlelhető összes tevékenységeknek is végczélja az emberi test fejlődése és szaporodása, mely tevékenységnek oka azonban nem a nap, hanem a nap szerepét teljesitő s a tüdő hólyagcsáit áthálózó erekben levő vértömegnek a tüdő hólyagcsáiban levő légtömeggel való szoros érintkezésből eredő élegülése vagyis égése, mi által a vér szinre, hőre s külalakra

nézve egész tömegében, ugy mint részecskéiben az égő naphoz teljesen hasonló. Ezen alapon jogosan mondhatjuk, hogy az ember a nagyvilágban észlelhető páros testekhez, *bolygók- és napokhoz* hasonló kis világ, azon külömbséggel, hogy mig a külvilágban észlelhető páros égi testek *végczélja* közvetlen a növények fentartása és szaporodása s igy a *szerves élet állandósitása;* addig az emberi test és agyvelő tevékenységeinek végczélja nem kivülök, hanem önmagukban rejlik, t. i. az ember egyedi élete fentartása és szaporodhatása. Ezért mondja a bölcselet, hogy az ember *végczélja* e földön *önmaga.* Az agyvelő tevékenységei — a mondottak szerint — megegyeznek mindama tevékenységekkel, a melyeket a magyar népies szólamok az *ész*-nek tulajdonitanak, tehát kétségtelenné vált ezek által, hogy az ős magyar beszédalkotók az *ész* alatt az agyvelőben levő tevékeny szervek *egészét* értették, melyeket ma már egyenkint érző és mozgó szerveknek nevez nyelvünk. Megtudtuk pedig ezt azon tevékenységek összegéből, melyekkel az idézett népies szólamokban az ész tevékenységeit őseink kifejezék, vagyis mint a latin bölcselet tanitja: *ex operibus cognoscetis eum.* Minthogy azonban semmi sem történik elégséges ok nélkül, tehát az agyvelő szerveinek egy közös szóval — az észszel — való elnevezésének is kellett kielégitő és pedig természeti törvényen alapuló okának lenni, mely őseinket arra készté, hogy annak *ész* nevet adjanak. Ezen természeti ok kimutatását tárgyalandjuk a következőkben mondandók által.

* * *

Habár földünk külburokját — a léget — nem láthatjuk, de mind létezését, mind természeti rendeltetését érző és halló érzékeink által folyton megismerhetjük és tudhatjuk. Eme rendeltetése pedig abban áll, hogy a szerves földi lényeket, mint egyik soha nem nélkülözhető tápanyag, folyton környezi, emellett pedig hogy mint a növények vizszállitó közege azok számára a vizet, mint második nélkülözhetlen tápanyagot folyton helyükbe vigye, szállitsa. Ám mily jelekkel adja tudtunkra eme láthatlan anyag vizszállitó természetes tevékenységét? Erre a természettan a következőkben ad választ. Ha valamely határozott térfogatu s léggel körülvett testet *ütés, dörzsölés, zsurolás* által oly sebes rezgésbe hozunk, hogy tömecsei *egy m. p. alatt* legalább 17—24 rezgést visznek véghez, ezen sebes rezgést halló idegeink már felfogni képesek. Ily tömecsrezgés vagy magában a szilárd vagy csepfolyós testben, vagy pedig a határolt térfogatu légben, minő a szájtérben be- és kilehelt légoszlop, az érintett külhatások által létrehozható. És mivel a föld anyagfajait s a belőlük alakult szerves és szervetlen testeket lég veszi körül, tehát mindezeknek burokját a lég képezi és a tapadás törvénye szerint szükségkép felületeikhez hasonló alakot kell e légburoknak elfogadni. Ezért mondjuk, hogy a lég minden test külalakját elfogadni, vagyis mindenféle alakot ölteni kénytelen. Ezen alapon a tehetetlenség törvénye szerint akár az általa beburkolt testeknek, akár pedig az őt beburkoló testek tömecseinek rezgését is ugy, mint azok alakját befogadni és mint tehetetlen anyag, az elfogadott rezgést a környező testekkel

közölni, vagyis hozzájuk szállitani kénytelen. Ezen természeti törvény szerint jutnak el a testek tömécseinek rezgései halló idegeinkhez is. A magyar természettudósok a test tömecseinek rezgéshatását halló idegeinkre *hang*-nak nevezik. Ám nem tapasztalhatni-e, hogy a lég, midőn a kültérben levő tárgyakhoz ütközik, némelyeket pl. a füvek gyenge levélkéit, a fáknak erősebb leveleit látható mozgásba hozza s egy alkalommal ezen rezgő tárgyak bizonyos hangokat hallatnak. Eme rezgő mozgástényeket a hallott hangokból fejlődött szavakat a fülevelek *sziszegésének*, a falevelek *zörgésének* nevezi nyelvünk; majd pedig a légtömeg heves mozgásakor oly hangot hallunk, mely halló idegeinket, sőt egész testünket fájdalmasan megrenditi. Eme fájdalmas érzést keltő légtömeg-mozgást nyelvünk *ég-, mennydörgésnek* nevezi, mert az ős szóalkotók a léget kezdetben *égnek*, *mennynek* nevezék s igy ősiesen a légdörgést ég-, mennydörgésnek nevezi a magyar nép. Ám lehetne-e a föld termő rétegében, a magvak természetes földi ágyában a száraz növénymagvaknak csirába indulni s ebből gyökökké, levelekké fejlődniök, melyekkel a környező s viz által *péppé* lágyult földből tápanyagot s a légből a légben levő vizpárákból és szénsavból légnemü tápanyagot fölszihatnak, ha a lég természeti rendeltetésénél fogva jártában, keltében a föld felületén elterülő vizekből vizpárákat folyton magába fogadni s azokat magával együtt tovaszállitani, majd utközben a földre, a növényekre *eső alakjában* aláejteni kényszerülve nem volna?

Az imént mondottakból már kitünik, hogy midőn

a lég a nap heve által késztetve, a növényélet fenmaradhatása czéljából azok számára mozgása közben vizet szállitani kénytelen, e tevékenységét hangok kisérik. Minthogy azonban az emberi élet fenmaradása és a föld három-féle anyagfajaiból származott határozott térfogatu testek tápanyaguk befogadásán alapul és eme tápbefogadási ténynél a lég az ember tüdeje szolgálatában oly szerepet képvisel, mint a nap szolgálatában a növényéletnél; tehát a légnek az emberi táplálkozás alkalmával is bizonyos sebességgel mozogni s amint a természetben, ugy az ember szájterében is haladó, tápszállitó mozgását hallható hangoknak kisérniök kell. Vajjon valóban kisérik-e hangok a légmozgást, midőn akár egyedül mint egyszerü tápanyag légzés alkalmával az orron vagy szájon át mozog, vagy midőn vizet vagy vizben feloldott szilárd táptömecseket befogadva, ezekkel együtt a szájtérben a tápcső felé halad, arra kiki megadhatja az igenlő választ, ha mint az irás mondja, fülei e tényre figyelmesek (aures intendentes). Hasonló-e a légmozgás sebessége táplálkozás alkalmával azon sebességhez, midőn a füvek és fák leveleit hangzó rezgésbe hozni kénytelen, a következő természettani kisérletből ki fog tünni. Ha egy orgonasipba, melyhez az evés, ivás közben átalakult szájterek hasonlók, a lég befuvás által 17—24 m. p. sebességü mozgásba hozatott, akkor oly hang hallható, mint mikor az emben lélegzés alkalmával erősen *szuszog*, vagyis sz hangot hallat. Az imént nevezett hang tanusága szerint tehát a légzés alkalmával a be- és kifelé mozgó lég egy m. p. sebessége 17—24 rezgés-mennyiség közt

ingadozik aszerint, amint a lélegzést hallgatónak halló idegei a légrezgés sebessége felfogására többé-kevésbbé képesek. Minthogy az *sz* hang táplálkozás alkalmával az ember orr- vagy szájnyilásában jő létre, jogosan nevezhető emberi hangnak.

Ismervén az *első emberi hang* (sz) keletkezésének törvényét, hozzáfoghatunk annak kimutatásához is, miként keletkeznek az ember szájában táplálkozás alkalmával mind a szájszervek, mind a lég által mozgatott tápanyagok rezgő mozgásából keletkező emberi, vagy közönségesen beszédhangok?

Midőn légzés alkalmával a küllég — a tüdő természetes mozgásainak elseje — a széttágulás által — a tüdő hosszu csövei, az orr- és szájterek megritkult léggel telitett terekké változván — ezekbe ugy, mint a kültermészetben, a ritkább légtérbe sebesen berohanni kénytelen, mind az orr belső végén levő természetes szük nyilást képző finom ruganyos izomhártya szövetet, mind pedig a szájközép terén alkalmilag pillanatra alakuló hasonló szük nyilás szélét áthaladtával zsurolni és ez által sebes resgésbe hozni kénytelen. Az érintett izomhártyaszövet eme sebes rezgését az ismert *sz* hang kiséri. Minthogy az *sz* hang az izomhártya szövet, mint emberi test hangja, ez alapon már nemcsak azért, mert az ember szájterében, hanem épen e tér egyik nyilása szélén, emberi testrészben jő létre, kettős jognál fogva nevezhető az élő emberi test vagy az élő ember hangjának. Ellenben a szájtér alakját elfogadó s a tápanyagokat magával hurczoló légrezgés hangját, valamint az általa rezgésbe hozott tápanyagok rezgésének hang-

jait is — a mennyiben azok élettelen testek — helyesen nevezhetjük élettelen testek hangjainak s igy azok neveinek is. Minthogy azonban az egész szájtért burkoló izom hártyája a befogadott légtest burokja is, ennek tehát amint alakját, ugy rezgését is elfogadni kénytelen. Ám a szájtérben mozgó légtest szintén külburokja a benne kisebb-nagyobb mennyiségben folyton létező vizpáráknak és széngőzöknek (szénsav), tehát ezeknek is amint külalakját, ugy rezgését is befogadni kénytelen. Ebből már kitünik, hogy a lég a kültermészetben oly alaktalan anyag, mely a testek mind látható külalakját, mind láthatatlan belalakját is befogadni kénytelen s ez okból alakbefogadó természetes anyagnak nevezhető s mint ilyen a tehetetlenség törvénye szerint az őt befogó s az általa befogott testek rezgését is befogadni kénytelen. És mivel a hang a testtömecsek rezgése, e rezgést befogadó anyag pedig a lég, tehát a *hang* a légrezgés, légmozgás alakja. És ha a lég a rezgés lakot elfogadni kénytelen, akkor a tehetetlenség törvénye szerint, amint azt befogadni, ugy a benne vagy kivüle levő testekkel is közölni kénytelen lévén, tehát nemcsak rezgés befogadó, hanem rezgés továbbitó anyag is, vagy mint a természettan kifejezi, *hangközeg* is. Ám *közeg* ujabb szó, népiesen *köznek* nevezletvén, tehát a lég, a hang oly mozgásköz vagy út, minő a házsorok között levő mozgástér, hangút, melyen a hang a lég hátán haladni, mozogni kénytelen. Ezen természeti törvényen alapul, hogy a szájtérben mozgó lég nemcsak a rezgő-mozgásba hozott szájtér-buroknak — az izomhártyának — rezgéséből keletkező hangot

befogadni s azt a küllégen át az ebben levő testekkel, s igy a szájon kivül eső *füllel*, valamint más ember fülével is közölni kénytelen. Ily felfogás alapján már érthető, miért játszott az ó-kori bölcseletben az alak (forma), anyag (materia) és dolog (res) három mükifejezés oly kiváló szerepet, melyek jelentéseit a fentebb mondottak nélkül manapság már lehetetlen megérteni.

Minthogy pedig *emberi életnek* a légzési és táplálkozási mozgástények ismétlődését szoktuk nevezni, de ezen életténykedéseket nem láthatjuk s igy róluk tudomásunk sem lehetne, vagyis azokat meg nem ismerhetnők, ha a teremtő bölcsesége azokat halló érzékeink által ugyanazon térben — a szájban, — melyben már kicsinyben végbemennek, az őket kisérő hangokból meg nem érezhetnők, vagyis érzékeink által föl nem foghatnók épen ugy, mint ahogy a külvilágban létező dolgokat és azok mozgástényeit egy másik érzékünkkel — a *szemmel* fölismerjük, fölfoghatjuk.

Ezen láthatlan étetmozgalmak alanyát, tárgyát és cselekményét kifejező hangok, hangjárók eredetét és jelentését fogjuk a következőkben megvilágitani oly terjedelemben, mint a melyben eme értekezésünk tárgyait kifejező hangokig el nem jutunk.

E hangok közül az *sz*-nek eredetét és jelentését már *részben* ismerjük, mert az sz hangnak az érintett jelentésen kivül van még más — szintén természeti törvényen alapuló jelentése is. Továbbá nem csak az orr természetes benső szük nyilása szélének rezgésétől ered *sz* hang, hanem azon szük nyilás rezgéséből is,

mely evés-ivás közben *pillanatra* a száj közép terén, a nyelv hegyének a felső inyhez való közeledése által létrejő. A szájtérben létrejövő *sz* hangnak szükségkép más jelentéssel kell bírnia, melyet azonnal megvilágitandunk. Ugyanis ha az orron át végbemenő légzésnél keletkező *sz* hang jogos neve az érintett nyilás szélét képező izomhártya szövetnek, akkor — mivel ezen élő hártyaszövetet a betóluló lég mozgása hozza létre — a rezgés oka a mozgó lég s az okozat egyenlő lévén az okkal: tehát az okozat hangja is jogos neve az oknak — vagyis a mozgó légnek. Ily felfogásra vall az ős beszédalkotók azon eljárása, mely által a lég mozgását, valamint e mozgás alanyát, *a mozgó léget is sz* hanggal nevezék el. Hogy valóban az ős beszédalkotásban a mozgó légnek egyszerü hangból álló neve az sz vala, igazolják a belőle később kifejlett *sze*, szellő, *szé*, szél hangdusabb nevek. A mozgó lég s légmozgás, ős egyszerü nevének ismerete nélkül sem az *esz*, sem az *ész*, sem pedig a *szó* hangpárok mai jelentéseit nem lehetne megvilágitanunk. Ezekben kitüntetvén az *sz* hang *két* térbeli eredetét és *kettős* jelentését, hozzáfoghatunk az élettelen tápanyagok hangjai, eredete és jelentései megvilágitásához. Minthogy a viz, vagy vizben feloldott szilárd testtömecsek képezik az ember eledelét és italát, ezek mint cseppfolyós testek, az őket befogadó szájtér alakját fölvenni kénytelenek ép ugy, mint ahogy ezen tápanyagok a befogó edény alakját fölveszik. Ám mivel ezen tápanyagok a szájtérben csak ugy mozoghatnak befelé, ha miként a természetben a lég ezen tápanyagokat pára és gőz alakjában befogadva, magával tova-

szállitja; ez az oka, hogy a tápanyag befogadásával lég befogadás is együtt jár, vagyis mikor eszünk, iszunk, egy alkalommal lélegzünk is. E *kettős életténynél* tehát a lég a tápanyag befelé mozgásának is oka, mint a kültermészetben, azon különbséggel, hogy mig itt a lég mint *tápszállitó közeg* a nap szolgálatában teljesiti természeti rendeltetését, addig a szájban már a tüdő ismert tevékenysége folytán kerül a lég a tüdőnek szolgálatába. Ezeket megérintve, folytassuk a folyó tápanyag mozgását a száj szélétől kezdve figyelemmel kisérni. Minthogy minden folyadéknak, tehát a folyó tápanyagnak is *sík lap* képezi felületét vagyis látható külalakját, midőn tehát a tápfolyadék az ajkakhoz közeledik s az alsó ajk szélét megérinti, ez ugy, mint a felső ajk, minden szándékos irányitás nélkül, a felnőtt embernél ugy, mint a tudatos cselekvésre még képtelen *kisdednél* is, a tápfolyadék siklapjához hasonló *egyenes vonalu nyilást* képeznek, vagyis az eddig mondott műkifejezéssel élve, a tápfolyadék külalakját fölveszik, melyen az széltében természetes alaku mozgásba jő, vagyis kezd a száj nyilásán épen ugy befolyni, mint ahogy a természetben a viz — felületét vagyis látható alakját megtartva, a mélyedésbe alá, befelé mozog. Ám mivel egy időben a tüdő által készitett, ritka léggel telitett térbe a viz felületén a lég is befelé mozogni kénytelen, tehát a viz felületét aként zsurolja, mint ahogy az orr benső szük nyilása széleit s igy azt is oly rezgésbe hozni kénytelen, mint az orrnyilás szélét. A viz felülete eme rezgésének már nem *sz*, hanem *i* a hallható hangja s igy a viznek neve is. Midőn pedig a viznél sürübb folyó tápanyag

felületét zsurolja a beható lég, ekkor, mint kiki észlelheti, az ajkszélek közt nem *egyenes*, hanem *ívelt* vonal képződik, hasonlólag a sürübb folyadék *ívelt alakjához* s az ajkszélek ívelt nyilásának folytatását képezi a szájtér belalakja a hasonló alaku folyadék befogadhatása végett. Az ily alaku térben rohanva haladó lég magába fogadva viszi a sürü tápfolyadék felülete rezgésének hangját, mely a viz hangjától némileg különbözik. E hang az *e*, s igy a tápfolyadék neve is. Lehetetlen itt már előzetesen is meg nem érintenünk, hogy a viz *i* hangjából miként fejlett ki az ember testanyagának három részét képző folyó tápjának neve: az *ital*, a negyedik részét képző tömör tápjának neve pedig az *e*-ből: az *eledel*, *étel*. Ám ha már a kisded ajkai és szájtere a csepfolyós tápanyag puszta érintése által ennek felületéhez hasonló burokalakot ölteni kénytelenek, ennek természetes oka az, hogy az érintett ajkak- és száj felületeig kinyuló *tapintó érzék idegszálainak* végei a tápfolyadékot uraló tömecsrezgést az érző ideg duczsejtjébe vezetni kénytelenek lévén, ez az ő idegburokjából ugyanoda visszafutó *mozgó idegek* által pillanatra az izomhártyaburkot feszülő — vagyis kiegyenesedő, tehát *egyenes vonal alaku* helyzetbe jönni kényszeriti, mi az érintő tápfolyadék felületéhez vagyis alakjához hasonló nyilást hoz az ajkszélek közt létre. Ha a tapintó idegek a külhatás befogadását a központi érzéksejt által eként nem valósitanák meg az ajk- és szájburok szélein, a tápfolyadék a szájban befogó és továbbitó közegre nem találhatna a kisded gyergyermeknél, mert hisz ez az érintett szájrészeket a

tápfolyadék befogadására és továbbítására irányitani *önként* vagyis *tudatosan* nem képes. Az ajkak és a szájtér pillanatnyi *alakváltozásának* tehát a tápfolyadék lévén oka, már világos, miért nem kell a táplálkozás folyama alatt az embernek ajk- és szájterének a szükséges alakváltoztatásainál tudatosan közremüködni. Ezzel eljutottunk ama természeti tevékenységek megérthetéséhez, melyeket a lélektan *ösztönszerü* tevékenységeknek nevez s melyek számára a lélekben külön tehetségeket kénytelen elfogadni, minők *a tevékenységi, utánzási, táplálkozási, társasulási ösztönök*, holott mint már a fent mondottakból kiderült, eme tevékenységeket a *külható oknál* fogva az érzékek csodás összhangzásban különkülön viszik véghez. Ám mint tudjuk, az ember nemcsak *külható ok* közvetlen hatása alatt, hanem ettől függetlenül is, szándékosan, önként is természetüknek megfelelő tevékenységekre indithatja *mozgás szerveit*. Eme *benső indító oknak* is oly önálló agysejt lehet csak alanya, mint a külható oknak alanya — a külső testek, mint a melyek hatásait egyszer felfogván, állandóan azokhoz hasonló hatásokkal müködni kénytelenek. Csakis igy lehetséges az embernek oly tevékenységeket végrehajtani testszerveivel, minőkre azokat a kültestek ható erélye irányitja. Eszerint az ösztönszerü tevékenységek a *külható okok* közvetlen hatásának okozatai, mig az ugynevezett önkéntes, tudatos tetteket a külható okokat felfogott s az agyvelőben megtestesült *benső okok* irányitják s hajtják végre. Ez utóbbiakat okos, eszes tetteknek, az előbbieket pedig *ösztönszerü*, de helytenül *oktalan*, esztelen, gyerekes tetteknek nevezi

nyelvünk, holott e kétfélének tartott szervi tevékenységek oka egy lévén, közös néven is csak eszes tényeknek és szerveiket is közösen esz, észnek nevezhetni. Ezzel ismét egy ujabb okunk van annak elfogadására, hogy az ős magyar szóalkotók a *testi és érzéki élet tevékenységeinek* okát egy közös névvel, az ész szóval jelölék s ez alatt a tápanyag-befogadó s élő testté átalakitó szervhez hasonló, de nem a testben, hanem a test által beburkolt agyvelőben fejlődő szerveket értették, mely anyag, mint tudjuk, a kisdedeknél kezdetben igen hig lévén, ez okból őket *hig eszüeknek* nevezik még ma is, valamint az oly felnőtteket is, kiknek tettei a gyermekek ingadozó tevékenységeihez hasonlók, mig *érett eszüeknek* azokat nevezik, kiknek agyveleje testökhöz hasonló érettségre — fejlettségre eljutottak. Ennek megokolásához az eddig mondottakat még a következőkkel kell kiegészitenünk, mik által a szó eredete és jelentése is megvilágithatókká válandanak. Ugyanis ha a viz befogadásakor a szájban hirtelen alakult orgonasíp alaku térben az egyidejüleg betoluló légből létrejövő hangot megfigyeljük, ez az ismert *i* hang, melyet ha táplálkozáson kivül is hallani akarunk, elégséges, ha a szájtért oly sípalaku térré változtatjuk át, minőben a befogadott viz halad a szájtéren át s e térben is az imént érintett i hang fog hangzani. Ezen *i* hangot már az ember önkéntes, tudatos, szándékos alkotásának nevezzük, mert a szájtért épen ezen czélra alakitottuk át az ismert viz-mozgás terévé s a léget is nem kivülről szittuk bele, hanem a tüdőben levő léget mozgattuk abban kifelé ahelyett, hogy azt, mint a lélegzésnél szokás, az

orron át taszitottuk volna ki a tüdőből. Az embernek ilyetén tényét már nem természetes ténykedésnek szokás nevezni, minők a táplálkozási tevékenységek, hanem ezen természetes tények önkéntes, okos, eszes *utánzatának*. Ebből már kiderül, mik a *természetes* s mik az önkéntesen *utánzott* emberi hangok, minők a beszédben szereplő hangok, melyeket *kiejteni* vagyis a tüdőből kiereszteni, taszitani szoktunk s azért nevezetik a beszéd *hang-, szókiejtésnek*, mig a táplálkozásnál keletkező természetes hangokat ugyszólván beveszszük, befogadjuk a tápanyagokhoz hasonlólag, de csak azért, hogy azokhoz hasonlókat tudatosan, önként kiejteni, kiereszteni szájunkból képesekké váljunk. Minthogy pedig a hangokra nézve a fül azon szerv, mely a szájhoz hasonlólag — azokat befogadni, beereszteni képes, ezért nevezzük e szervet hangbefogadó, hangbeeresztő szervnek s azon ellenkező irányu végkészüléket, mely a befogadott hangokat kiereszteni, kiejteni képes, hangzó, szóló, beszélő szervnek, mely első rendben tápbefogadó s csak mellékesen hangkiejtő szerv. Ezekben pedig a lélektan azon részét tettük felfoghatóvá, mely a lélek beszédalkotó tehetségéről felfoghatatlan módon beszél, kimutatván a szájban a beszélő tehetség szervét, de egyuttal ennek hang-, beszédalkotó képességét is, mely a hangfelfogó szervvel oly szerves egészet képez, mint aminőt a tapintó- és a vele kapcsolatos szájmozgás szerv közt létezik, vagy aminő viszony a tárgyak külalakját felfogó *szem*, s az ezen külalakokat a természetben megalakitó mozgásszervek — a kezek közt — észlelhető, melyek összegét az ős szóalkotás *észnek* nevezé

el. Ám az *i*, *e* nevü tápanyagok még nem az emberi táplálék összege, van még oly tápanyag is, melyet egy burokban, hüvelyben, héjban az ember készen kap a növény- és állatországból, mely burokban az ismertetett *természetes arányban* bennfoglalvák a *viz* és szilárd anyag, minő a növények érett bogyói, a gyümölcsök, az állatoktól nyert ikra, tojás, vagy a növények kisded, tömör, gömbölyü magvai. Ezeknek befogadására a szájtérnek a már emlitett térátalakulás törvény szerint hozzájuk hasonló üralakká — burokká kell átváltoznia. Eme gömbalaku térben az emlitett természetes tápanyaggal együtt behaladó légben ezek zsurolt felületei rezgés-alakjainak kell hangzaniok. Eme rezgés-alakok legtökéletesbike az *o*, mint a növény-bogyók és állati tojások alakjaihoz hasonló légburokban létrejövő hang. Ebben már kimutattuk, hogy az ember legtökéletesebb, természetes tápanyagainak hangja (o) mint vala az ős szóalkotásban ezeknek neve is; s mivel az o hang a *szó* hangpárban már szerepel, tehát az *o* hang jelentése alapján a *szó* hangpárnak eddig alig sejtett jelentése is megvilágitható.

Kezdjük azonban előbb a légcsere tényét, mint legegyszerübb, de folyton — szakadatlanul ismétlődő *élettevékenységnek* hang által való kifejezését megvilágitni. Minthogy minden cselekvésben cselekvő alanyt, ennek cselekvését s a cselekvés tárgyát külömböztetjük meg s ugyanezeket külön szóval kifejezve s egy *egészbe kötve* teszszük érthetővé a cselekvést: tehát a lég beszivási tényben — a légzésben is az érintett három tényezőnek kell szerepelniök. E három tényező a légzésben: a tüdő

mint cselekvő alany, a lég mint a cselekvés, — a mozgatás tárgya s maga a mozgatás. A cselekvésnek ily három tényező által való kifejezését manapság mondatnak nevezzük, a lélegzést tehát a mai beszédmód szerint következőleg fejezhetjük ki: a tüdő mozgatja a léget. Minthogy az ős beszédalkotásban a tüdő s a lég ugyanegy hang, az *sz* által van kifejezve, ám magát a mozgásténvt is az *sz* fejezi ki, tehát az *sz* egyetlen hang az egész lélegzési tényt kifejezé az ős beszédalkotásban. *Ez ugyan kemény beszéd, ki foghatja ezt fel? kérdi az olvasó.* Ám ha azt fölemlitjük, hogy a cselekvő alanyt s a cselekvési tényt ma is kifejezhetjük egyetlen szóval, pl. eszem; akkor már kezd érthetővé válni az is, miként lehetett az ős beszédalkotásban egyetlen hang által a lélegzési tényt érthetőleg kifejezni. Mit cselekszel? *Eszem;* mondja a kérdezett egyén. Ez egyetlen szóban kifejezve van a cselekvő alany, a cselekvés tény. A cselekvés tárgya nincs ugyan kifejezve benne, de a kérdező hozzá tudja gondolni azt, mert az evés tárgya közösen ismeretes lévén, annak kifejezése nélkül is megértheti a cselekvés tárgyát. Az ily mondatot ma *hiányos* mondatnak szokás nevezni, de nem az értelemre nézve, hanem mondatszerkezete tekintetéből. Ily hiányos ős mondat az *sz* hang is, mely fejlettebb alakban *szusz*, s manapság is használatban van, de még hangdusabb alakban *szuszog*, már egy maga kifejezi érthetőleg a légzés tényt. A mondottak után már nem mondható *kemény beszédnek* azon állitásunk, hogy az ős szóalkotásban egy hang ugy kifejezhetett érthetően egy cselekvési tényt, amint manapság egyetlen szó kifejezhet. Ezzel megvilágitottuk

a *hiányos mondat* eredetét, valamint azt is, miért fejezhet ki érthetőleg egy cselekvést is, s *hiányossága* csak a mondat szerkezetére, de nem érthetőségére vonatkozik.

Midőn azonban a tüdő izomburokja összehuzódása által mozgatja magából közvetlen kifelé a léget, akkor e mozgó lég a tüdő burokjának ismert szük nyilását szintén hallható rezgő mozgásba hozza zsurolása által, mint betolulása alkalmával, tehát az *sz* mondatbeli második jelentése ez: a mozgó lég mozgatja a tüdő burokját. Ebből nyiltan kiderül, hogy az *sz* s igy általán minden hang mint rezgő mozgás tünemény mind a mozgató, mind a mozgó anyagnak neve s ez alapon az *sz* nemcsak a *légzés* mondatbeli hiányos alaku kifejezése, hanem mind a *tüdőnek*, mind a *légnek* mint mozgató és mozgó anyagoknak neve, vagyis mozgó és mozgató alany neve. A latin nyelvészet után a magyar is a mozgató testet cselekvő alanynak, a mozgót pedig szenvedő alanynak s a mozgatását kifejező szót cselekvő szónak (ige), a mozgását kifejező szót pedig szenvedő szónak (ige) nevezi. Ám mivel a szó hangokból erede s a hang az anyag mozgásának és mozgatásának közös neve, tehát a hangokból keletkező szó is szükségkép közös neve a mozgás és mozgatásnak is. Ez az oka, hogy nyelvünkben a mozgást és mozgatást ugyan egy szó fejezi ki, s a mondatban ugynevezett szenvedő alanyt soha sem használ a magyar nép. Ennek érintése korainak látszik ugyan, de a hang kettős jelentése önként kinálkozott a cselekvő és szenvedő igék mint szók magyartalanságának jelzésére.

Kimutatván az sz hangban a légzés mint legegyszerübb természeti cselekvésnek hiányos mondatalaku

kifejezését s e cselekvésnek alanyát is az egyetlen *sz* hangban, áttérhetünk a légzéssel természeti szükségszerüséggel kapcsolatos *táplálkozási cselekvés* ősi kifejezésének felmutatására. Ugyanis amint tagadhatlan igaz, hogy egyedül légből nem élhet el az ember, ugy az is igaz, hogy nélküle sem élhet el néhány perczig sem, mint ezt a következőkből is beismerhetni. Ez az oka, midőn az ember eledelt vesz magába „egy időben", hogy az élet föl ne akadjon, léget is kell magába vennie. Az ily időnként végbemenő kettős élettevékenység jogosan nevezhető összetett cselekvésnek, élettenykedésnek. Minthogy pedig ezen összetett cselekvésnél is első rendben a tüdő a cselekvő alany s cselekvési ténye a tüdő két, ellentétes irányu mozgása, melynek elseje (kitágulás) által a tüdőbe lég, a gyomorba pedig tápanyag jut, a másodika (összehuzódás) által pedig a tüdőből az orron át a testből kivált lég kitakarodik A testből kivált csepfolyós és tömör anyag a végbeleken át ezeknek olyatén összehuzódása által takarodik ki, mint ahogy a tüdő összehuzódik, hogy a testből kivált légnemü gőzök az orron át a testből végleg kiszabadulnak. A tüdő emlitett két ellentétes irányu tenykedésének elseje által tehát lég és tápanyag jut testünkbe s igy eme cselekvés tárgyai lég és tápanyag, a cselekvő alany pedig a tüdőburok meghosszabbodását képző száj, a cselekvési tény pedig a szájnak ismert változatos sípalakokban való széttágulása. Ha már e kettős életténynél a cselekvő alanyt *sz*-nek nevezzük, a cselekvés tárgyait pedig a viz vagy vizes tápanyag i, e hangjaival jelöljük, akkor az *isz*, *esz* hangpárokban a mai mondatot képző

szavak ős alakjait — hangjait — ismerhetjük fel, mint a melyek a mondat részeit képző szavakat képviselik. Ám amint a légcsere tényét kifejező *sz* csak a mai hiányos mondatnak felel meg, ugy az isz, esz hangpárok is csak a mai hiányos — de már két szóval kifejezett — mondat képviselőinek mondhatók, mert a cselekvésényt kifejező külön hang, a már fentebb érintett okból, kifejezve nincs bennök. Ezek érintése után az *isz* hangpár mondatbeli jelentése a következő szavakkal fejezhető ki: isz = az *i*-t (vizet) az *sz* (a száj mint a tüdőburok vége) *mozgatja*. E mozgásényt az ős beszédalkotás külön hanggal azért nem fejezé ki, mert a mozgástény, mint a mozgató alanynak természeti sajátsága — ismeretes lévén, annak jelzése mulhatlanul nem vala szükséges a *megérthetés végett*. Ami pedig a tüdő mint mozgató alanynak *sz* által való kifejezését illeti, az ős beszédalkotásban olyatén eljárásra vall, melyet a beszédben ma is követünk, s ezen eljárást Aristoteles is mély oksági viszonyon alapulónak ismert fel, midőn azt eme példával megvilágitja: Midőn az ember a kezébe fogott bottal a követ mozgatja, e tényt röviden igy fejezi ki: az ember mozgatja a követ, habár látszólag nem az ember, hanem a bot — mint a kéz meghosszabodása az, mely a követ mozgatja.

Ily eljárás az is, mely az isz hangpár által kifejezett tényben nyilvánul, midőn az *sz* alatt a szájat, mint a tüdő nyulványát, vagyis olyatén meghosszabbodását, mint a követ mozgató embernél a botot látván tényleg alanyul szerepelni, mégis azt mondjuk, hogy a vizet a tüdő mozgatja, és nem a száj, mint a tüdő meg-

hosszabbodása. Hogy az ős beszédalkotás ilyetén oksági viszonyon alapuló eljárása a táplálkozási cselekvények kifejezésében a beszéd fejlődése folytán csakhamar határozottabb alakot öltött, már abból is sejthetjük, hogy az *sz*-ből kifejlett *száj*, mint a tüdőburok nyulványa, külön, önálló tárgy elnevezésére szolgálhatván, a beszéd eme fejlődési korszakában már az *sz* alatt nem a mozgatás *első okát* — a tüdőt, hanem ennek okozatát, a tüdőburok nyulványát az sz-ből fejlődött *száj* hangcsoporttal kifejezheték. Ám az ős beszédalkotók kezdetleges eljárásának nyoma ma is megörökitve észlelhető abban, hogy az *isz* mozgatási tényt ma is igy szokás kifejezni: az italt az ember mozgatja a szájában, mely kifejezésben, mint észlelhetni, a mozgató alany nem a száj s nem is a tüdő, hanem eme szerveknek legelső oka, *az ember*. Ily alapon mondjuk: az ember iszik, eszik, lát, hall, holott e cselekményeinek legközvetlenebb okaiul a száj, szem, fül láthatók, mint mozgató alanyok.

Az *isz* ős mondat jelentésének megvilágitása után az *esz* jelentését már röviden e szavakkal fejezhetjük ki: esz = az *e-t (eledel, étel, leves) az sz (a tüdő nyulványa — a száj) mozgatja*. Eme jelentés ellen azt hozhatná fel az olvasó, hogy hiszen a száj csak akkor mozgathatja az eledelt, ha az már az ajkakon át a száj terébe jutott s igy az ajkak tevékenységét is külön hangpárnak kell kifejeznie. Valóban igy is áll a dolog, mert ezen első táplálkozási cselekvés mozzanatát az ős beszédalkotók *ev* hangpárral fejezék ki. Az *ev* mondatbeli jelentésének megérthetése végett röviden csak azt

említjük meg, hogy a *v* hang a csepfolyós tápanyag befogadhatására természeti törvény szerint az ajkak vékony, szük nyilása szélei rezgésének hangja s igy neve is. Nos az ilyetén szük nyilást a hangból fejlődött vágány fejezi ki, s igy az *ev* mondatbeli jelentése ez: az e-t (levest) a v (a száj vágánya — a száj széle) mozgatja. Ám mivel a szájszél — az ajkak — a szájtér kezdete, tehát ennek rezgését jelző v hang is a táplálkozási tény első mozzanatát jelentheti, mig az *esz* már a szájtér közepén végbemenő táplálkozási tény folytatólagos mozzanatát jogosult kifejezni. Ám a cselekvési tény folytatása alatt azt értjük, mely még nem mult el, vagyis amelyet a cselekvő alany épen most, vagyis *jelenben* végez, melyhez képest az *ev* által kifejezett mozgatási tény már térben és tartamban, vagyis *időben* multnak, mulófélben levőnek nevezhető, mint ezt a mailag is használt *ev-ém* igealak kifejezi, melyben az *ém* a cselekvő alanyt, az *ev* pedig ezen alanynak muló vagyis félmult tényét fejezi ki, ellentétben az *esz-em* igealakkal, melyben az *em* a cselekvő alanyt, az *esz* pedig a táplálkozás folyó tényét, vagyis folyamát jelöli, vagyis olyan életényt, minő az sz által kifejezett légzés. Eként vált kimutathatóvá a mai nyelvtanokban használt *jelen* és *félmult* cselekvési tények *idejét* kifejező műszavak eredete, miket az ős *isz, esz, ivám, evém* szócskák eredetének ismerete nélkül bizony nem képes a nyelvtanár növendékeinek felfoghatóvá tenni s igy az igeidők tana is megérthetlen vala, mint maga az idő fogalma; de a táplálkozási mozgalom egyes mozzanatai megvilágitása alapján már megszünt megfejthetlen s igy meg-

érthetlen lenni. Ám az *esz* jelentésének teljes megérthetése végett szükséges az *sz hang eredetéről mondottakra visszagondolnunk*, amelyekből a szájtérben pillanat alatt létrejött szűk szájtér benső nyilásán végbemenő mozgás-mozzanat is érthetővé válik.

Ám ha az egyszerű lélegzési életténynél hangzó *sz* a léget mozgató tüdőt s a tüdőt mozgató léget, mint mozgató anyagokat, továbbá mint a tüdő és lég mozgatási tényét kifejezheti; akkor a légzéssel kapcsolatos táplálkozási életténynél hangzó *esz* hangok szintén ily négyfélét fejeznek ki, t. i. az eledelt mozgató tüdőt s az eledelt mozgató léget, mint mozgató anyagokat, továbbá a tüdő és lég mozgatási tényeit. Minthogy pedig a mozgatási ténynél kifejezve kell lenni a mozgató alanynak s a mozgatott tárgynak, míg a mozgatási tényt, mint a mozgató alanyok ismert természeti tevékenységét, az alanyok *tevékenységében* — mozgásában — érzékeink által megismerhetjük; tehát ennek hangban fölösleges nyilvánulnia. Ez az oka, hogy az ős beszédalkotásban az anyagcsere tényeknek hangok által való nyilvánulásánál csak a mozgató alanyt s mozgatási tárgyát hallhatjuk kifejezve. Eszerint, midőn a *légzési tény* hangokban nyilvánul, ezt is két hang által fogja fel halló idegünk. Ám mivel mind a mozgató alany, mind a mozgatott tárgy hangja — ismert természeti törvény alapján a légzésnél egyenlő s ez az *sz*; tehát hogy e két mozgástényező külön-külön hallható legyen, a légzéstény e két hangban (szsz) egybekapcsolva nyilvánul, melyekben az egyik *sz* a mozgató alanyt, a tüdőt, a másik *sz* a mozgatott tárgyat, a befelé mozgó

léget jelenti. És valóban, midőn lélegzünk, mind a be-, mind a kilégzésnél két *sz* hangzik egybeolvadva, vagyis nyujtva. Ebben feltaláltuk a beszédben előforduló *kettős hang* eredetét és jelentését is. Ha már most arra gondolunk vissza, hogy a lég mint rezgés befogadó alaktalan anyag, a rezgő tárgy rezgésének hangját befogadván, ahhoz hasonlóan *rezgő alakká* változik s igy hangja is szükségkép hasonló a rezgő tárgyéhoz, igen természetes, ha az *e* hangu csepfolyós anyagot mozgató lég is, mint mozgató alany, *e* hangot vagyis nevet visel, épen ugy, mint ahogy a tüdőt mozgató légnek mint mozgató alanynak ugyanaz a neve, vagyis hangja, mint a mozgatott tüdőé. Ám a fentebbiekben már kimutattuk, hogy a légnek a tüdőre ható mozgatási ténye *szsz* kettős hanggal nyilvánul; tehát a lég mozgatási tényének is *ee* kettős hang által kell nyilvánulnia. Eszerint az ee hangpár jelentése ez: az eledelt mozgató lég. Ám mivel a mozogva mozgató lég rezgés-tünemény s igy hang, tehát az *ee* jelentése ez: az eledel hangja vagyis neve. Legrégibb irott nyelvemlékeinkben ee kettős hangot gyakran találunk ős szavainkban, melyeket később a kényelmes könyvmásolók a szokásos rövidítéssel *é* alakkal irtak s ily alakban használatos napjainkban is. Minthogy az ily kettős hang kiejtése hosszabb időt igényel, mint az egyszerü *e*, azért az ily kettős hangzókat *hosszu hangzóknak* nevezék, megkülönböztetve az egyszerü hangoktól, melyeket rövid hangzóknak szokás nevezni. Ismeretes az ókori költészetben az *időméretes* verseknél használatos ilyetén hangzó elnevezése.

Az anyagcserére vonatkozó ős szókban a kettős e *(ee)* ezekben fordul elő: *eeh* (éh), *eel* (él), *eer* (ér), *veer* (vér); melyekben ez ee már nem a szájba vett csepfolyós tápanyagot (e), hanem a szájon, gyomron, sziven s viszereken a tüdőbe jutott *tejalaku tápnedvet* érté az ős szóalkotás. Eme már félig élő tápnedv az *átömlés törvénye* szerint, mint már előbb is érintők, a tüdő hólyagcsáiban folyton megujuló lég *élenyével* egyesül, midőn belőle a kivált széneny a légben levő vizpárákban lazán kötött könenynyel egyesülvén, elégés, tüz származik, mi által a lég tüzessé vagyis forróvá válván, általa a tüdő léghólyagcsáit áthálózó érburokban levő tejfolyadék tömecsei is tüzessé vagyis forróvá, tüzszinüvé vagyis pirossá (πυρ = tüz) s önmozgókká vagyis élőkké, szóval *tüzes anyaggá* válni kényszerülnek. És mivel a tüdőben a *vérkörfolyás* törvénye szerint a már élenyült vérfolyadék helyett a szivből folyton tejalaku élegületlen tápnedv jut be, tehát a léghólyagcsákban folytonosan tüz van, a vérerekben pedig folyton tüzes vér távozik vissza a szivbe s innen a testbe s agyvelőbe. Ilynemü élegülés megy végbe a küllégben is folyton, mely néha valóságos tüzalakban — *a villámban* — érzékelhető. Ha már most a földet, mint a tápanyag fajok összegét *e*-nek, a léget pedig, mint ezen anyagfajokat befogó és a naptól nyert erélye által mozgató okot szintén *e*-nek nevezzük; tehát amit az *ee* kicsinyben a tüdőben végbemenő anyagcsere tényét kifejezi, ugyanezt fejezi ki nagyban az *ég* és *föld* közt végbemenő anyagcserében, melynek ugyanaz a czélja, mint a tüdőben végbemenő anyagcserének, t. i. a kül-

természetben a növény életnek, a tüdőbeli anyagcserének pedig az emberi életnek fenmaradása, fejlődése és a faj szaporodása.

Ám a mondottak szerint a szájba jutó lég kétféle lévén, t. i. küllég és a tüdőben vegyi változáson átment bellég, melyek légzés alkalmával váltják fel egymás helyét; tehát a kétféle t. i. *(élenydus* és *szénsavdus)* lég mozgásának is kétféle okának kell lennie, mint ahogy a kül természetben és az ember belsejében uralgó mozgásoknak is kétféle, de egymáshoz hasonló oka van, t. i. a napban és a tüdőben végbemenő *égés*. által létrejövő anyagrezgés. Nos a küllégnek egy helyről a másikra való mozgását az okozza, hogy az égő nap hőerélye a földfelület azon helyén, melyre a hősugarak függélyesen hatnak, a *legalsó légréteget* — a visszaverődés törvénye szerint — ritkává s ez által könnyebbé teszi. Ám mint ilyen ritka, könnyü lég a környező *sűrübb* és *nehezebb* légréteg által helyéből aként szorittatik ki és fölfelé, mint a viznél könnyebb fadarabot a viz alulról fölfelé mozogni kényszeriti. Ugyanezen ok készteti a külső sűrübb és nehezebb léget a szájtérbe, mint melyben a lég a tüdő széttágulása által ritkábbá és könnyebbé vált, ennek helyére betolulni s innen beljebb a tüdőbe mozogni. Mivel pedig ez alkalommal a szájtérben bizonyos hangok keletkeznek — melyeknek jelentését már megvilágitottuk, tehát ezen, a külvilág mozgalmait uraló természeti okból származó hangokat is *természeti hangoknak*, ezek csoportjait pedig *természeti szóknak* jogosan nevezhetjük. És mivel ezeknek utánzatai a beszédben előforduló hangok és szók, tehát

ezek *előbbi eredetüek*, mint az ember által utánalkotott hangok és szók. Ezen alapon nevezé a görög bölcselet a nyelvekben haszálatos szókban előforduló s megfejthetlen eredetü *szócskákat* az emberi beszéd *ős, első eredetü* szócskáinak, melyekből a mai szavak eredtek s igy ezek eredetét illetőleg amazok *első eredetüeknek* nevezhetők.

Ezek érintése után az *esz*, *ész*, ős hangpárok mondatbeli jelentései következő szavakkal fejezhetők ki: *esz* = az élettelen eledelt (e) mozgatja a száj (sz); továbbá: az élettelen eledelt mozgató léget (e) mozgatja a száj (sz). Mivel pedig emez utóbbi jelentése az *esz* ős hangpárnak a hangalkotás ténye, s a hang a dolgok neve lévén, tehát a hangalkotási tény névalkotási ténynek is mondható. Az *esz* tehát hangalkotási tényt jelentvén, mint ilyent a benne előforduló hangok aként fejezik ki, mint a hangalkotási tényt a mai mondatban előforduló szavak, s igy az *esz* aként fejezi ki hangok által a táplálkozási cselekvési tényt, mint ma ugyanezen tényt a mondat a hangokból fejlődött szavakkal kifejezi. Ebben meg van fejtve, hogy az ős hangcsoport nem más, mint a mai szócsoport; és mivel a *hangcsoportot* — mint később kiderülend — szónak nevezik ma; tehát az ős szó nem más, mint a mai szócsoport, melynek neve ma mondat.

Ám ha az *esz* hangpár hang- vagyis névalkotási tény, akkor a hangalkotási ténynek *alanya is*. Ugyanis a cselekvési tény alanya az ő tényével oly kapocsban áll, mint az ok az okozattal, tehát *esz* a hangalkotó alanynak neve is. Ám a hangalkotó alany csak

anyag lehet, mert a hang anyagára — a légre — csakis mint anyag hathat átalakitólag, ezen anyag pedig a száj mint mozgató anyag: tehát az *esz* kezdetben a hangalkotó szervet jelentette, melyet ma már *szájnak* nevezünk. Ezért mondjuk: a száj hangot alkot s igy a hangalkotás szerve vagy mai kifejezés szerint hangalkotó szerv. Ám a száj táplálkozási szerv is, vagyis oly testi mozgás szerv, mely *esz* vagy eszik, ebből már kitünik, hogy az ős *esz* ma már csak a *táplálkozási tényt*, de nem egyszersmint azon tény *alanyát* és cselekvő eszközét is jelenti, vagyis az ős *esz* hangpár csak állitmányi jelentésü, minő a cselekvő mondatban az *ige*, vagyis igejelentésü, mig hajdanta a *tárgyilagos alanyt*, a cselekvő testi szervet is kifejezte.

Térjünk át ezek után az *eesz* — ész — hangpár mondatbeli jelentésének méltatására is, melyet ezen szavakkal fejeztünk ki: ész = az élettelen tápnedvből kifejlett élő vért (e) mozgató léget (e) mozgatja a száj (sz).

Az eesz = ész hangpár szintén hangalkotási tényt s magát a hangalkotó alanyt is kifejezi, de amely alkotásnál a hang anyaga nem a tápanyaggal együtt a szájba rohanó küllég, hanem a küllég által közvetitett, akár szájban, akár a kültermészetben létrejött hang, mely az agyvelő szervezet hangfelfogó szervére — a fülre — mozgatólag hatván, ennek tömkelegében az *ideghártya* által aként fogatik fel, mint ahogy a szemgolyó belsejében lévő ideghártya a nap által megvilágitott arczról a szemlencse által rávetett szinsugarakat felfogja s azon ideghártyán a szembe néző egyén

saját szines arczát, mint tükörben láthatja. A tömkeleg ideghártyáján képződött hangalak ép ugy, mint a szemgolyó ideghártyáján képződött arczkép nem marad az ideghártyán, hanem az érzékközponti idegducz sejtbe, innen pedig az agyvelő kéreghártyák egyikében megrögzittetik. A fül ideghártyája a füldobra ható hangrezgés megszüntével uj hangok befogadására ismét képessé válik épen ugy, mint ahogy a szem ideghártyája a benéző egyén eltávozásával más alak befogadására ismét képesül. Az agyvelő szervezetnek — az észnek — eme titokzatos müködését tanulmányozva, jutott el a phonograf (hangiró eszköz) feltalálója a hangok megrögzitésére épen ugy, mint a photograf (fényképiró gép) feltalálója a tárgyak alakjai megrögzitésére. Ezekkel iparkodtunk az agyvelő szervezet halló eszközének hangfelfogó és rögzitő tevékenységét némileg érthetővé tenni s a régibb bölcselet által emlegetett lelki képek (idea, imago, magyarul érzet) *tárgyilagos alakjaira* rámutatni s a régi „*lelki kincsek*“ jelentését megvilágitani. — Ezek alapján már az *ész* mondatbeli jelentése ez lehet: *ce-t, ét (a tápanyag hangját felfogó agyvelő szervet — a fület) mozgatja az sz (a küllég által közvetitett hang);* alanyi jelentése pedig ez: a fület mozgató hang. Minthogy pedig a fül a tehetetlenség törvénye szerint a hang hatását *befogadni* kénytelen, tehát befogadó alanynyá válik s ily minőségben az ész mondatbeli jelentése ily szavakkal fejezhető ki: *a fül* (é) *befogadja a hangot* (sz). Ebben megvilágitást nyer a *hallás szerv* alanyi tevékenysége, mely alapon az eesz alanyi jelentése a mai beszédmód szerint eként

hangzik: a hangot felfogó *fül*. Hasonló alapon mondjuk ma: *a tárgyak képét felfogja a szem* . . . Azonban ennek folytatása tárgyunkon kivül esvén, térjünk vissza az *eesz* általános fogalmának megállapitására. Ugyanis mivel az agyvelő szervezet öt külön, rezgés-felfogó vagyis érző-szervből áll, melyeknek mindegyike az anyag más-más sajátságát fogadja be vagy fogja fel és mivel eme sajátságok összege képezi a dolgok lényegét — szóval — mindenét: tehát az *agyvelő szervezet méltán nevezhető mindent felfogó szervezetnek*. És mivel az agyvelő szervezet ősi neve *ész*, tehát ezen fogalomhatározás is helyes: *a mindent felfogó ész*, mely alapon aztán eme kérdésre: *mi az ész?* eként felelhetünk: Az ész az agyvelőnek oly csodás szervezete, mely által az ember az anyagi világot, sőt önmagát is — szóval — e földön *mindent* felfogni, megismerni képes. Minthogy azonban az ember esze által nemcsak mindent felfoghat, megérthet e földön, hanem a felfogott dolgokhoz hasonló alakokat, valamint a felfogott hangokhoz hasonló hangokat alkotni képes, kérdés: az ész melyik eszköze az, melylyel az ember minden felfogott hangot ujra alkotni, utánozni képes? Erre a következő fejezetben adjuk meg a kielégitő feleletet.

A szó.

Eddig a szájat, mint tápanyagokat és ezeknek hangjait befogadó és hangalkotó szervet vagyis eszközt ismertettük. — Ám ezen felül a száj azon czélra is szolgál, hogy a táplálkozás alkalmával a tápanyaggal együtt befogadott léget a tüdőből a vér élegülése által szénsavval megtöltve, ismét kiereszsze és belőle oly hangokat alkosson, minők a tápanyag befogadásakor benne — ugyszólván — maguktól jöttek létre. Ebből következik, hogy a száj az ész hangbefogadó eszközének hangkiereszto, hangkiejtő része. Hogy valóban ilyen a száj, igazolja az élettan, mely szerint az agyvelőből kinyuló mozgó idegek mind a léget szájba eresztő tüdőt mind az ezen légből hangot alkotó szájat is mozgatni képesek s igy a száj az észnek hangalkotó szerve s mint ilyen hangkiereszto, hangkiejtő eszköze is, amennyiben a tüdőből kieresztett szénsavas léget kiereszteni kénytelen. Ezt megérintve, ha *esz* a mondottak alapján hangelemi jelentés szerint a következőket fejezi ki : az et (eledelt) mozgatja az sz (száj) ; az e hangját (léget) mozgatja az sz (száj) ; akkor mivel a szájnak eledelt és léget beereszto tevékenysége épen megforditott irányu tevékenysége a hangkiejtésnek,

tehát az eme cselekménynél szereplő tényezőknek amint tevékenységi szerepe, úgy nevei is megforditva veendők. Eszerint a hangkieresztési ténynél hallható hangok ily rendben juthatnak fülünkhöz: *sze*, mely hangcsoport hangelemei jelentése szerint ily mondattal fejezhető ki: *a léget (sz) kiereszti az eledelből lett élő anyag, a száj (e)*. és pedig a következő oknál fogva. Minthogy a száj mint élő test, okozata a testbe fogadott eledelnek (e) és mivel az okozat egyenlő az okkal, tehát ami az ok neve (e), ugyanaz az okozaté is. Ám az ok neve *e*, tehát az okozatnak is e a jogos neve, vagyis a szájnak is *e* a neve, mint az eledelnek, melyből élő testrészszé fejlett ki. Ám ha a száj neve e, akkor a száj által kieresztett légnek s a belőle alakult hangnak, mint okozatnak, *sz* a neve. Ily oksági viszony alapján megvilágitottuk a *sze* hangpár mondatbeli jelentését. Hasonlókép fejthető meg a *szé* mondatbeli jelentése is. Ha ugyanis az é = ee az eledel okozatát, az agyvelőt fejezi ki, akkor az sz az agyvelő szervnek mint mozgató oknak tárgyát, a tüdőből a szájba önti s itt hanggá alakuló léget fejezi ki azon alapon, melyen a *sze* hangpárban ilyetén jelentése ez: *a tüdőből a szájba mozgó léget* (sz) *a száj által hanggá alakitja és kiereszti az eledelből kifejlett agyvelő* (ee = é). — Ebből már kitünik, hogy amint az *esz, ész* azonos jelentésüek, ugy a *sze, szé* is azonos jelentésben szerepelnek a nyelvben. Az *esz, ész*-re nézve igaz, mert valóban igy is használjuk a beszédben azokat, midőn igy szólunk: az embernek van *esze*, az emberben van ám *ész*, mi helytelen volna, ha *esz* és *ész* azonos jelen-

tésüek nem volnának. Ám *sze*, *szé* hangpárok ma már csak származékaikban ismerhetők fel, minő a sze-ből származott szellő, szelel s a szé-ből származott szél. Azonban a *szé* megmaradt használatban a népnél ma is e kifejezésben: ne hallgassunk *szére-szóra* . . ., de itt is csak ragozva *szé-re* alakban. Ám elhagyva az összetett szó kettős ragjait, a szótőben a *szé-szó* ős kifejezést ismerhetjük fel. A szé-szó egy sajátos módosuláson átment alakban már önnálló jelentésű a *czé-czó* kifejezésben, mely *zeneszó* mellett lefolyó életmozgalmat, tehát *hangos* mulatozást, időtöltést fejez ki. A *szé-szó*, *czé-czó* ikeralakok nyelvünkben gyakoriak s a nyelvalkotás azon korából erednek, midőn valamely *mozgástényt* kezdő és végző mozzanataival világosabban akartak kifejezni, mit igazol: a hihó, hiphop, kipkop, lityloty, pitypoty, titytoty, tiptop és számos hasonló kifejezések, melyekben valóban a mozgás egész tényének kezdő és végző mozzanatokkal, mint mozgás részleteivel van kifejezve. Hogy ugyanez áll a *szé-szó* ikeralak jelentésére nézve, azonnal világos leend, ha a szó eredetét és jelentését is megfejtendjük, mit az eddig mondottak nyomán már nem lesz nehéz véghezvinnünk. Ha az *esz* a *csepfolyós eledel* mozgását fejezi ki a szájban s ha az isz a legegyszerübb csepfolyós anyagnak, a víznek hasonló mozgását fejezi ki, vagyis az *e*, *i* tápanyagok mozgását a szájban, akkor mivel nemcsak víz és vízben feloldott tápanyaggal él az ember, hanem miként már érintők, a növény- és állatországból származó kis anyagegyedekből, minők a bogyók, gumók, a tojás s ezeknek szájbafogadásakor az alakjukhoz

hasonló alaku szájtérben *o* hang jő létre az azokat vontató légből, már nemcsak *isz*, *esz*, hanem *osz* hangpárnak is létre kell jönnie a száj- mint hangtérben. Nos *osz* önálló jelentésben nyelvünkben ma már nem használatos, de a latinban az os (száj), os (csont) szavak a magyar *osz* hangelemi jelentése szerint már érthetőkké válnak. Ugyanis a *száj* legtökéletesebb téralakja *o* lévén, ez alakról nyerhette *os* latin nevét; továbbá az emberi test legszilárdabb anyagalakjának, a csontnak legtökéletesebb alakja, a koponya-csont szintén o alaku lévén, azért e tökéletes alaktól nyerhette nevét. Ezt azonban csak arra vonatkozólag emlitettük fel, hogy kitünjék, miszerint a beszédhangok az összes népfajok nyelveiben egyenlők — azonosak — lévén, azok első jelentéseiből eredett hangpárok jelentései sem lehettek a fajnyelvekben *teljesen* elütők egymástól. Ám térjünk vissza az *osz* hangelemi jelentése alapján annak mondatbeli jelentését megállapitani. — Ha *o* tökéletes növényi s állati tápanyagot jelent, vagyis olyat, melyben az *élettan* szerint az emberi táplálék a föld anyagfajai legtökéletesebb egyesüléséből áll: akkor az o hangja jogosan általános hangja s igy neve is az emberi tápanyagnak. És amint az emberi legtökéletesebb tápanyag a föld mindhárom anyagfajából áll és a földi testek is ugyanazen anyagfajok vegyületéből állanak, tehát amily alapon az o hang az emberi tápanyag közös neve, aként közös neve a földi testeknek is. És amint az *e* hang kettőse ee = é a csepfolyós eledelt befogadó ember folytonos *fejlődésben*, mert az anyagcsere által folytonos átalakulásban levő *élő ember* neve, aként a

teljesen kifejlett alaku — bogyó, gumó, mag, pete, tojással táplálkozó s igy mindenféle tápanyag befogadására képes, vagyis teljesen kifejlett embernek az o hang kettőzete az oo = ó a hangja vagyis *neve*. És amint az *sz* hang a szájnak s a szájba lélegzés- és táplálkozással egyidőben bejutó légnek s a belőle alakuló hangnak is közös neve; aként az sz hanggal egyesült oo = ó-ból létrejött *szó* is a hang-, névalkotó (szóló) embernek, alkotási tényének s a benne előforduló hangok által jelölt dolgoknak is *közös neve*. Ezen alapon a *szó* mondatbeli jelentése ez vala az ős szóalkotásban: *szó:* a tüdőből szájba eresztett s a száj által hanggá alakitott léget (sz) magából kiereszti, kiejti az *o* tápanyagból *oo* élő testté fejlődött agyvelő tulajdonosa, az ember (ó). Ugyanezt fejezi ki a *szé* hangpár is s igy a *szé-szó* a mondottak alapján alanyi jelentését illetőleg eként határozható meg: *kis- és nagy ember neve* vagyis *az ember általános neve;* továbbá a kis és nagy dolgok neve, vagyis a dolgok általános neve; végre az emberi és anyagi dolgok *tevékenységének neve*. Eszerint az ész eredete és jelentése alapján már azon kérdésre is adhatunk feleletet, melyet ezen értekezés kezdetén fölvetettünk, t. i. miért tulajdonitottak az ős beszédalkotók az észnek mindama tevékenységeket vagyis *mozgásokat*, melyeket az ember feje, keze, lába, szeme, szája s egész testtömege láthatólag folyton véghezvisz? Amint kimutattuk, az ős *szóalkotók* ész nevet adtak az agyvelő szervezetnek, melylyel az ember láthatlanul épen ugy magába veszi a nagyvilágban látható dolgok *összes rezgés-erélyeit*, melyekből azoknak képeit s hangjait

megalkotja s látható alakokban magából *kiereszti*, mint ahogy szájával a tápanyagot s ezek hangjait befogadja, s ugyanez által a befogadott hangokat újra megalkotva, kiejti. Eme láthatlan mozgalmait az agyvelő szervezetnek *hasonlóság alapján* helyesen nevezé el az ős beszédalkotás azon szavakkal, amelyek a tápanyag befogadási s kieresztési látható mozgalmakat kifejezik s a melyeket az ember külső látható mozgás-szerveivel visz végbe. És mivel mint már Arisztoteles is észrevevé, az ős beszédalkotásban az ember eme mozgásszervek helyett, midőn tevékenyek, a tevékenység *alanyául* nem ezek *neveit*, hanem mint az ezen szerveket használó egyén saját nevét használja és pedig oksági viszony alapján; ez alapon szerepel az *ész*, *esz* helyett az ember minden élettevékenységei kifejezésében alanyul az *ember* neve a népfajok nyelveiben. Kivételt képez azonban az ős magyar beszédalkotás az *ész* szó tevékenységei kifejezéseiben, mert ezekben a tevékeny alany neve — *az ember* — tevékenysége eszközének *nevével* (ész) kapcsolatban szerepel a *népies szólásmódokban*, mint ezt az értekezés elején idézett kifejezések igazolják; míg az ujabb magyar beszédmódban már csak maga az élettevékenység általános alanyának neve — az ember — szerepel. Eme két kifejezés: *magyar felfogás*, *magyar észjárás*, egyet jelent ma; de az *észjárás* az ős magyar szóalkotásra való kifejezés, míg a *felfogás* szó a latin szóalkotás *utánzata* s igy nem is nevezhető *magyar*, hanem csak *magyarított* (magyarra forditott) *kifejezésnek*. Az ilyenek hallatára szokta a magyar nép mondani: nem

értem, beszéljen az ur *magyarul*, vagyis magyar *kifejezésekkel*, magyar észjárás szerint.

Ezek nyomán már a szó fogalmát mai beszédmód szerint eként állapithatni meg: *a szó oly hang vagy hangcsoport, mely valami dolgot vagy tevékenységet jelez.* A szó pedig ez alapon, vagyis jelentésére nézve kétféle: tárgy szó, és cselekvés szó, vagy mai felfogás szerint: a szó jelentésére nézve kétféle: *név és ige.*

Ezekben nemcsak azt világitottuk meg, hogyan ered a szó s mit jelent, hanem azt is, hogy jelentésére nézve hányféle s végre, hogy *ősi szóalkotás szerint: a szó a gondolatoknak jelentéssel biró hangok által való kifejezése*, vagyis a szó *kicsiny alakokban* (hangokban) aként fejezé ki a gondolatot, mint a hangból kifejlett szók által a szócsoport, vagyis a mai mondat. Végre mivel a szó hangokból áll s a hangok a dolgok és tevékenységeiknek nevei, tehát a szó hangjai szerint minden dolgot s minden cselekvényt kifejezhet, vagyis a szó által minden megnevezhető.

Ezekben kimutattuk, melyik az észnek nevezett agyvelő szervezet azon része vagyis eszköze, mely által az ember a fül által felfogott hangokhoz hasonlókat képes létrehozni oly anyagból, minőből a táplálkozás alkalmával a tápanyag befelé mozgását kisérő természetes hangok létrejöttek, s melyeket beszéd közben folyton ujra alkotunk. Ezek alapján már az ész *teljes fogalmát* a következőkben állapithatjuk meg: *az ész azon agyvelő szervezete az embernek, mely által minden létező dolgot s azoknak mozgás-tevékenységeit*

felfogni s utánalkotni, valamint a felfogott hangokhoz is hasonló légalakokat is alkotni képes. Ám az észről mondottak által igazoltuk az ókori görög bölcselet által alapigazságként hirdetett eme tételt is: *a dolgok és szók között természeti kapocs létezett kezdetben*, mert valóban a szók eredete- vagyis kezdetekor a tápanyagok rezgéséből keletkező hangok a dolgokkal természeti kapocsban vannak ugy ma, mint kezdetben, mikor az emberpár a szájban keletkezett hangokat felfogva, azokat utánozni, ujraalkotni kezdé. Továbbá az észről mondottakból az is ténykép állapitható meg, hogy *az ész és szó közt is oly természeti kapocs létezik, minő a dolgok és szók közt*, mert az ész nemcsak hangalkotó, hanem hangbefogadó eszközzel is rendelkezvén, ez utóbbiban aként hozza létre a tápanyag hangjait, mint ahogy a szájban természeti törvény alapján azok rezgéseit felfogó légből az ő hangjaik létrejönnek. Ezen alapon a *szó*, mint az *ész* okozata, az észszel oly oksági viszonyban van, mint a dolgok, vagyis a tápanyagok az ő rezgésük által létrejött hangcsoportokkal vagyis szókkal. És mivel az okozat egyenlő az okkal, tehát a szó hangcsoport is, mint az ész tevékenységének okozata, egyenlő az ész nevével, mi az *ész* hangcsoport. Ily felfogás alapján fordul elő a görög nyelvben a νους (ész) és σοφια (latinul sapientia, magyarul tudomány) azonos jelentésben. Igaz ugyan, hogy a sophia alatt majd a tudományok, tehát az összes emberi tudás istennőjét értették, tehát oly felsőbb lényt, mely mindent tud, ismer, vagyis a mindent megismerő *észt*, mint ahogy az *ész* alatt az ős magyar szóalkotás is ily testi

szervezetet értett; majd pedig a minden dolgok eredetét s igy az embernek az általa létrehozott szókat tárgyaló beszédet értették. Ám mint kimutattuk, a *szó* és *ész* egyenlő jelentésüek oksági viszonynál fogva; tehát a görög *sophia* és *noos* is azonos jelentésüek valának oly alapon, mint ahogy a magyar ész és szó hangpárok azonos jelentésüek. Ám, ha arra visszagondolunk, hogy a szó első rendben az érett ember neve, akkor a *szófia* az érett ember fiát fejezheté ki hajdan. — Minthogy pedig a fi, fia, faja, fajzata az ember *eredetét* is jelenti, vagyis azt, ami az embertől ered; eszerint amint ember fia az ember eredetét is jelentheti, aként a szó (ember neve) és fia (eredete) összetéve szófia az *embernek eredetét* is jelentheti s ezzel a görög sophia név ugyanaz, mint a magyar szófia, vagyis az ember nevének eredete, keletkezése. És mivel a *sophia* valóban a dolognak s igy tehát az ember nevének is eredetére vonatkozó szót, beszédet jelentett, mint ezt a sophos (tudós, bölcs) jelentése is igazolja, mert a sophos a dolgok eredetét ismerőt, tudót jelentett. Ebből az következik, hogy a sophia a magyar *szófia* kifejezéssel azonos jelentésü. Ám ha ez áll, akkor mivel a görög nyelvben sem *so* sem *phia*, mint a sophia kifejezést alkotó gyökszók önálló jelentéssel nem birnak, mig a magyar szófia összetett névben a szó és fia ma is használatos nevek s jelentéseik az összetételben is megmaradtak; tehát nem merész állitás, ha azt mondjuk, hogy a görög tudósok a sophia szót a magyar nyelvből kölcsönözték át, melyben a *szófia* szó tovább fejlett alakját is följegyzé a m. akadémia nagy szótára,

s ez a szófia-beszéd és pedig ily jelentésben: okoskodó, bölcselkedő beszéd, tehát olyan beszéd, minőt a görögök a *sophia* alatt értettek. E felfogással rokon azon görög bölcsészek eljárása is, kik a ma Bizanczinak nevezett hajdani Constantinápolban ma is fennálló keresztény templomot, mivel abban a mindentudó és mindenható észnek — az istennek — *szavait hirdették*, tehát ezek alapján *sophia-templomnak*, vagyis a mindentudó és mindenható ész beszéde, azaz az isten igéje hajlékának, templomának nevezék. — Azt hiszem, hogy az ős magyar *szó* hangcsoport eredete és jelentése megvilágitása után a legmüveltebb ó- és középkori görög nép bölcsei által használt, s más népfajok által is kölcsönvett, egyes magyar irók által meg épen tüntetőleg használt sophia titkos jelentésü görög szó méltatása *magyar nyelvészeti szempontból* talán megérdemlé, hogy általa zárjuk be a szó eredete és jelentése megvitatására szánt fejezetet.

* * *

Ha helyesek a hangok és szók eredetére vonatkozó fejtegetéseink, akkor az emberi agyvelő szervezetnek *hangeszköze* csak az ember szájában s a külvilágban létrejövő olyatén hallható, vagyis hangzó rezgéstüneményeket képes a szájon, mint hangalkotó és kiejtő eszközön légalakban megtestesülve kiejteni, melyeket a fülön, mint hangfelfogó s alkotó eszközön a hallóérzék központi idegducz sejtjein át az agykéreg megfelelő ideghártyája sejtjeiben élő hangképekké átalakitott s ott további czéljaira állandósitott, hogy

azokat a szájtérben, légből megtestesitve azon dolgok és cselekmények megnevezésére felhasználhassa, melyekre hallgatóit figyelmeztetni óhajtja. Ily rezgésalakok pedig a légzés- és táplálkozással kapcsolatos anyagcsere mozgalmaknak a szájban végbemenő mozzanatait természeti törvény szerint kisérő hangok és hangcsoportok, továbbá a küllégben előforduló anyagrezgések, minőket vagy az ember, vagy maga a mozgó lég hoznak létre, végre a tüdővel biró állatok szájában keletkező hangok. Eme hallható rezgéstüneményeknek hangjainak kellett tehát az első, teljesen éretté kifejlett emberpár hangeszközeinek befogadási és utánzási alakjai-, képeiül szolgálniok.

Azonban arra, hogy a hangbefogadó eszköz — a fül — által a hangszervbe beeresztett hangot, hangcsoportot, szót eme szerv ujra alkothassa, erre csak az által válik képessé, ha a mai beszédben előforduló hangokat már táplálkozás alkalmával egyenkint ugy, mint csoportonkint, szájában megzendülni hallotta s e hangok számára szükséges hangsipocskákat minden rátanitás nélkül, csupán a tápanyag befogadására természeti törvényen alapuló szájmozgásokból már ismerte s igy azon hangsipok alakulását is megszokta s ugy szólván arra *rájár szája*. Ez az oka, hogy a már inni s enni tudó gyermek a tüdőből kilehelt légből a legegyszerübb ivás- és evéstény hangjait az anya szájának mozgását látván, e szájmozgás utánzása által könnyen képes kiejteni. Ez az *anyanyelv* elnevezés titka, mely épen az imént emlitett s hangokat kiejteni tanitó anyának szájmozgásait elleső kisded hangicsálási tényén alapul.

Ami pedig azon *hang-*, *szómintákat* illeti, melyek az emberi beszédben vagy latin szólásmód szerint nyelvben (lingva) ős időktől kezdve minden népfajnál előfordulnak, a táplálkozási mozgalmakat kisérő hangok, szók eredete s jelentése megismerése után már csak az eddig mondottakból is megállapitható, hogy azok születésünk vagyis a légzés és táplálkozás pillanatától kezdve minden embernek, minden fáradozás nélkül a *Teremtőtől* az általa ingyen, ajándékban adott tápanyag befogadása alkalmával, rádásul mindegyre tökéletesebben hangzó alakban jutnak elidegenithetlen birtokába — az agykéreg sejtecskéiben, melyekre ép oly nagy szüksége van, mint a szájba betevő falatokra, eledelre, mert hiszen csakis ezen hangminták másolatai által képes azokat is a *legérthetőbb kérelem* alakjában szülői-, testvérei- s jótevőitől, ápolóitól megkapni.

Csakis ily isteni ajándékok birtokában nem volt kénytelen az első emberpár külön nyelvtanitóra szorulni, mert ezen természetes hangok által nemcsak saját létállapotait, hanem szükségleteit is képes vala érthetőleg kinyilatkoztatni, de sőt a természetben előforduló hangtüneményeket s mozgalmakat is saját életmozgalmai természetes hangjaival kifejezheté. Ezek megértése után már nem fogja a figyelmes olvasó mesésnek találni az első embernek a teremtés könyvében elbeszélt azon eljárását, mely szerint a természeti szükségből hozzá közeledni kényszerült, hangszervvel biró állatok- és madaraknak *nevet* adott, mint ez Mózes könyvében ezekben van kifejezve: „És alkota az Ur Isten földből minden mezei vadállatot és égbeli szár-

nyast és hozzá vezeté az emberhez, hogy lássa, minek hivja azt. És mindennek az vala neve, aminek az ember hivá.“ Ezen őskori szólásmódból az tünik ki, hogy már *Mózes* szerint is az *első embernek* nem vala szüksége arra, hogy más tanitsa őt meg, miként hija magához az állatokat, vagyis mily néven szólitsa azokat hozzá való közeledésre, mert azoknak hangjai elég utasitás vala arra, hogy azok is ép oly természetes nevei az állatoknak, mint azon hangok, melyek az ember szájában keletkeznek. És amint eme hangok az embernek és cselekményeinek is valóságos nevei, aként az állatoktól kiejtett hangok sem lehetnek mások, mint az ő és tevékenységeik valóságos nevei. És valóban az állati életet megfigyelve s azon következményekre gondolva, melyek az állatok által kiejtett hangokra akár az állat párja, akár kisdedei viselkedésében nyilvánulnak, arról győződhetünk meg, hogy az állatok által kiejtett hangoknak természetes czélja az, miszerint az anya-állat kisdedeit, a nőstény a himet s megforditva magához közeledésre késztesse, hogy akár táplálkozási, akár oltalmi, akár párzási tekintetből rendelkezésüknek megfelelhessenek. Nos az első embernek is elég volt hallania a hozzá közeledő állatok hivó hangjait, hogy ezeket hangbefogadó eszközében felfogva s hangkiejtő eszköze — szája — által kiejtve, magához édesgesse. Eme bámulatos mély természeti törvény van kifejezve Mózes szavaiban, melyekből kitünik, mily természeti törvény alapján adott vala az első ember a hangszervvel biró állatoknak oly neveket, melyeket azok megértsenek s ezek kiejtésére az ember felé közeledjenek,

meghivásának engedelmeskedjenek, neki szót fogadjanak.

Ám elég egyelőre ennyi a szók eredetéről s a szót kiejtő *hangszerről*, az *ész* eme utánozhatlan hangmásoló élő gépéről, melynek a manapság ismert *gyarló utánzata — a phonograf* — is bámulatra ragadja a hallgatót, midőn a hang tölcsérébe — a fül kagylójához hasonló eszközbe — bekiabálva, saját élő hangját hallja általa visszaszólni. És e csodás gép csak utánzata a fülkagylónak s az ezt bezáró dobhártyának, mely a beleütközött emberi hangot — és bármily állati, sőt anyagrezgés hangot is — mint tömecsrezgést felfogja, s mint ilyet a tuloldalát érintő iróvesszőcskével közölvén, ez a másik végével érintkező henger iróhártya-burokjára valósággal ráirja, bevési. — Eme *hangnyomokból* aztán, ha a forgó henger ismét az iróvesszőcske végével érintkezésbe hozatik, ez az érintett hangnyomokba bebe-döczczenve, a hangtölcsér *hártyáját* rezgésbe hozva, a tölcsér előtti légrétegben az eredeti hangokat megalkotja s kiejtőjét saját hangjai alakjával meglepve, mély meghatottságba ejti.

Ha ez alkalommal a phonografot ismét megérintem, teszem ezt nemcsak azon okból, hogy ezen gép hangbefogó és kieresztő tölcsérének a hasonló rendeltetésü *szájhoz* való tevékenységét feltüntessem, hanem főleg azért, hogy a hangfelfogás és megállandósitás tevékenységét az agyvelő hallás-szervének a phonograf hengerburokjába *vésett hangalakok* által az olvasó élénkebben elképzelhesse annál is inkább, mert hiszen a közfelfogás is bevésési tényt emleget az ily kifeje-

zésekben : jól elmédbe vésd ; mélyen bevéződtek intő szavai a lelkébe ; maradandó, eltörülhetlen nyomokat hagytak hátra szülői intelmei . . . Nos, nem az tünik-e ki ezen kifejezésekből, hogy a régibb beszédalkotók minden népfajnál valóban *érzék* a befogadott szavak hangjainak az agykéregbe való bevéződési tényét, s ezen alapon nevezék a hang, szó, beszéd emlékbe fogadása, állandósitása tényét oly *bevésési ténynek* a szó szoros értelmében és *nem képletesen*, mint aminő a régieknél a viaszos lapra való szóalakok — betük — bevésési tényе, miáltal a viaszban az iró tühegy betüalaku nyomokat hagy hátra, vagy aminő a phonograf hengerburokjára a hangtölcsér hártyája hangrezgéseinek bevésése az iró tühegye által.

Ám a phonograf gépben a *ható ok* (erő) a hang (légrezgés) s a hatást elfogadó anyag első rendben a hangtölcsér hártyája, s utána a vele érintkező iró vesszőcske s végre az ezen vesszőcske végét érintő henger burokját képző iró hártya, melyben a ható ok — a hang látható alakot nyer a beléje vésett *kisebb-nagyobb* mélyedések alakjaiban. És mivel eme bevésett *téralakok* okozzák az irővesszőnek azon rezgéseit, melyeket a hangtölcsér hártyájával, ez pedig a tölcsérben levő légnek a hártyát közvetlen érintő rétegével közöl, melyben ez alkalommal is ugyanoly hangok alakulnak, mint amely hangok okozák a henger burokját képező iróhártya mélyedéseit : tehát az iróhártya eme *téralakjai* azon *visszaható ok*, mely a ható okkal egyenlő lévén, ugyanoly mozgás tüneményekben kénytelen nyilvánulni, mint amely tünemény

ezen mélyedéseket okozta. Eme természet-törvénye pedig eként szól: *a hatásnak egyenlő, de ellenkező irányu visszahatás felel meg.* Ha már most eme gép müködésével s müködése eredményével az ember száját összehasonlitjuk, arról győződhetünk meg, hogy a száj a phonograf hangcsővéhez, mint *hangbefogadó* és hangkiereszto eszközhöz mind alakjára, mind tevékenységére nézve hasonló, mert mint kimutattuk, a táplálkozás alkalmával belétoluló légből benne hangok alakulnak s ugyancsak ott a kilehelt légből szintén hasonló hangok jönnek ujra létre. Ám egyenlő okok s okozatok ugyanazon törvényen alapulván, tehát mind a szájban, mind a phonograf gépben létrejövő hangoknak is ugyanegy törvényen kell alapulniok, melyet már a latin természetbölcselők is imigy fejeztek ki: *actioni par est reactio* (a hatással egyenlő a visszahatás).

Minthogy pedig az emberi *fül* is hasonló a phonograf hangcsövéhez mind alakjára, mind a hangot felfogó hártyájára, mind pedig az iróvesszőt képviselő három csontocskára nézve: tehát a phonograf *gépnek* hangerély befogó *részét* az agyvelő szervezetben a fül képviseli, mig a hangkiereszto részét már ismét a *száj* képviseli. A *hallásszerv* tehát a phonograf gép szerkezetétől abban különbözik, hogy mig ebben a hangfelfogó és kiereszto eszköz ugyanaz, addig a hallás-szervben a hangfelfogó és hangkiereszto részeket külön, de hasonló eszközök képviselik. Nem jut-e önkénytelenül eszünkbe az *egy-* és *kétkaru gép*, melyek mint *erőközegek* szerepelnek? A phonograf gép és a száj az egykaru, a fül

és száj a kétkaru géphez hasonló. Ugyanilyen a *szem* és a szemmel tevékeny kéz és láb is, amennyiben a tárgyak alakját felfogó szem irányitására jönnek tevékenységbe a kezek és lábak, mint ezt a természeti késztetés után tevékeny emberről szóló magyar közmondás is igazolja: *amit a szeme meglát, azt keze ott nem hagyja.* A mondottakból is sejthetni, miként tanulta el az emberi ész saját teste csodás szervezeteiből a legegyszerübb erőközvetitő géptől, a *szájtól* kezdve a kettős s hármas — vagyis az összetett gépek szerkesztését.

* * *

Amily könnyü és természetesnek találja az olvasó az emberi beszéd ereredetének megvilágitását a természettudomány segélyével, ép oly nehéz, sőt lehetetlen vala eddigelé a természet törvényeinek ismerete vagy figyelembe vétele nélkül annak eredetét megvilágitani, mint ezt a legrégiebb időktől kezdve napjainkig tett kisérletek meddősége igazolja.

92534